

ЎҚУВЧИ-ТАЛАБАЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.92.10.043>

Nurullayev Usmon Allakulovich,

Jizzax politehnika instituti transport vositalari muhandisligi kafedrasida katta o'qituvchisi

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак касб таълими педагогларининг тадқиқотчилик кўникмалари моҳиятини очиб бериши, сифатлари билан алоқаларини аниқлашга имкон берувчи асосий назарий қоидалар, малакали бўлажак касб таълими педагогининг қарор топиши муҳим сифатларнинг шакллантириши ва юқори малакали бўлажак касб таълими педагогларини замонавий тайёрлашга талаблар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: тадқиқотчилик, кўникма, ривожлантириши, компонент, қобилият, таълим, сифатлар, тадқиқотчилик кўникмаси, тадқиқотчилик фаолияти, функционал-фаолиятли ёндашув.

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ.

Нуруллаев Усман Аллакулович

*Старший преподаватель кафедры инженерия транспортных средств,
Джизакского политехнического института.*

Аннотация. Современный этап развития высшего образования предполагает качественное изменение подходов к определению его содержания, а также форм учебно-познавательной и научно-исследовательской деятельности студентов. Это связано с формированием новой парадигмы высшего образования, в основе которой лежит идея развития творческой личности студента. В данной статье рассматриваются вопросы подготовки к исследовательской деятельности будущих педагогов профессионального образования в процессе образования.

Ключевые слова: подготовка, исследовательская деятельность, развитие, процесс, педагог профессионального образования, принцип, умения, функционально-активного подхода.

METHODOLOGY OF FORMATION OF STUDENTS' RESEARCH COMPETENCIES

Nurullaev Usman Allakulovich

*Senior lecturer of the Department of «Vehicle Engineering» of the Jizzakh Polytechnic
Institute*

Abstract. The current stage of development of higher education implies a qualitative change of approaches to the definition of its content, as well as the forms of teaching and learning and research activity of students. This is due to the formation of a new paradigm of higher education, which is based on the idea of the creative personality of the student. This article deals with the preparation for the research activity of the future teachers of vocational training in the education process.

Key words: training, research, the process of vocational education teacher, Development, principle, skill, of functional-active approach.

Замонавий жамятнинг талаблари меҳнат бозорида рақобатбардошли, билимларнинг

турдош соҳаларига мўлжал ола биладиган, доимий равишда ўсишга тайёр малакали компетентли мутахассисни тайёрлаш зарурияти билан шартлашилган.

Узлуксиз таълим тизимининг асосий вазифаси бўлиб, эса шахсни ҳар томонлама баркамол ривожлантириш, таълим олувчининг ижодий ўзини ўзи амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш ҳисобланади.

Узлуксиз таълим тизимида амалга ошириладиган туб ислохотлар эса шахснинг ҳар томонлама ривожланишини рағбатлантиришни, инсон учун бутун ҳаёти давомида зарур бўладиган компетенцияларини, таълим хизмати ва меҳнат бозорининг ўзаро таъсирлашувини, инсон малакаси ва компетенциясига ягона талабни жорий этишни таъминлайди.

Замонавий таълимнинг асосий мақсади бўлажак мутахассисни мустақил таълим олишга ва ўзини ўзи ташхис этишга, билим ва кўникмаларни узлуксиз кенгайтириш ҳамда чуқурлаштиришга ўргатишдан иборат бўлиб, у бутун ҳаёт давомида ўқишни давом эттиришга таянч ҳисобланади. Агар талаба олий таълим муассасасида таҳсил олиш давомида ўзининг шахсий тажрибасига таяниб, билимларни тайёр ҳолда эгалламасдан унга мустақил равишда эришса, у ҳолда у ўзининг бўлажак фаолиятида ҳам худди шундай ҳаракат қилишга интилади. Олий таълим муассасаларида ижодий ва мустақил фикрловчи мутахассисни тайёрлашни эса талабаларни илмий-тадқиқот ишига жалб этиш орқали амалга ошириш мумкин. Тадқиқотчилик компетенцияларини эгаллаган мутахассис эса, нафақат тайёр, шунингдек эскирган алгоритм ва далиллардан фойдаланмасдан, балки мавжуд ахборотларни фаол ва маҳсулдор таҳлил қилиш, янги янада самарали алгоритм, ресурс ва технологияларни яратиш ва танлашни удалай олади. Аммо, олий таълим муассасалари таълим йўналишларида бўлажак касб таълими ўқувчи-талабаларида илмий-тадқиқотчилик кўникмасини шакллантиришнинг мавжуд даражаси замонавий талабларга тўласинча жавоб бера олмайди.

Шунинг учун ҳам ўқув - тарбия жараёнида илмий-педагогик эксперимент ўтказиш технологиясини эгаллаган компетентли ўқувчи-талаба шахсини шакллантириш ва ривожлантириш масаласи педагогика фани олдидаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Шу муносабат билан олий таълим муассасалари таълим йўналишларида тайёрланаётган бўлажак касб таълими ўқувчи-талабаларининг тайёргарлигига кўйилаётган замонавий талаблар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- фанларга оид билимлар билан қуроллантириш;
- илмий-тадқиқотчилик кўникма ва малакаларини шакллантириш;
- сифатлар шакллантириш ва ривожлантириш;
- ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашга янги ёндошувларини қидириш, режалаштириш кўникма ва малакаларини шакллантириш.

Ўқувчи-талаба олий таълим муассасасида таълим олиш жараёнида қуйидаги бир қатор ишларни бажаради:

- илмий анжуманларга маърузалар тайёрлайди;
- фанлар бўйича рефератлар ёзади;
- курс лойиҳалари ва битирув малакавий ишлар бажаради.

Ҳар бир янги иш олдингисидан қийинлик даражаси ва ҳажмининг ошиши билан фарқ қилиши керак. Битта иш мавжуд илмий ишларни таҳлил қилиш ва танқидий баҳолашни кўзда тутса, бошқаси талаба тадқиқотчилик фаолияти натижаси бўлиб ҳисобланади. Юқорида қайд этилган барча кўринишдаги ишлар талабага ахборотни қидириш, қайта ишлаш ва ундан фойдаланишнинг замонавий методларини эгаллашга, илмий-тадқиқотчилик фаолиятининг баъзи бир методларини ўзлаштиришга, ўзининг педагогик позициясини аниқлаш, сақлаб қолиш ва ҳимоя қилиш кўникмасини эгаллашга

имкон беради.

Бу эса ўз навбатида, таълимни компетенцавий ёндошув асосида ташкил этишни талаб этади. Компетенцавий ёндашув “Компетентлик” ва “Компетенция” категориялари мавжудлигини кўзда тутди.

Компетенция – бу эгаллаган назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни кундалик ҳаётида дуч келадиган амалий ва назарий масалаларни ечишда фойдаланиб, амалиётда қўллай олишидир.

Компетентлилик (лот: *competens* – лаёқатли, қобилияти бор) шахс билим, кўникма ва тажрибаларининг унинг ижтимоий-профессионал мавқеи ва ўзига тегишли вазибалар бажариш, муаммолар ҳал қилишга етарлилиги ҳам ҳақиқий мослик даражасидир [6].

Компетентлилик таркибига соф билим, кўникма ва малакалардан ташқари, ташаббускорлик, ҳамкорлик, гуруҳда ишлаш лаёқати, коммуникатив қобилияти, реал баҳолай олиш, мантиқий фикрлаш, ахборотни саралаш ва фойдалана олиш хусусиятлари ҳам киради.

Таълимда компетенцавий ёндошув дейилганда, ўқувчиларнинг шахсий, ва ижтимоий ҳаётларида учрайдиган вазиятларда эгаллаган турли типдаги малакаларини самарали равишда қўллашга ўргатиш тушунилади.

Ўқувчи-талабанинг компетентлиги фаолиятда намоён бўлади. Тадқиқотчилик компетенциялари эса компетентликнинг таркибий қисми ҳисобланади ва унинг самардорлигини таъминлайди.

Тадқиқотчилик компетенцияси бизнинг нуқтаи назаримизда ўқувчи-талаба “Профессионализм” нинг муҳим таркибий қисми, шунингдек уни ривожлантириш ва ўқувчи-талабанинг тайёрлигини амалга оширишнинг шarti бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам олий таълим муассасалари таълим йўналишларида ўқувчи-талабаларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш бугунги кундаги долзарб масалалардан бири эканлиги тасодифий эмас.

Тадқиқотчилик компетенциялари интеллектуал, коммуникатив, лойиҳаловчилик кўникмаларни ривожлантириш учун асос бўлиб ҳисобланади, талабаларнинг танқидий фикрлаши ва ижодий қобилиятини ривожлантиради.

Тадқиқотчилик компетенцияси моҳиятини аниқлашга оид турли хил ёндашувларни [3,4,5,6,7] умумлаштириб, биз унинг моҳиятини аниқлашга бир қийматли ёндошув йўқ деган хулосага келдик.

Баъзи тадқиқотчилар[1] тадқиқотчилик компетенцияларини компетентликнинг таркибий қисми сифатида қараган бўлса, бошқа бирлари [2,6] тадқиқотчилик фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим ва кўникмалар мажмуи сифатида аниқлаган.

Ана шуларни эътиборга олиб биз ўз тадқиқотимизда тадқиқотчилик фаолияти учун қуйидаги ишчи таърифни қабул қилдик.

Тадқиқотчилик компетенцияси – деганда биз муаммони ечиш, номаълумни мустақил билишга йўналтирилган тадқиқотчилик фаолияти жараёнида шаклландиган шахсий кўникмаларни тушунамиз.

Ушбу ишда олий таълим муассасалари таълим йўналишлари қуйи курс талабаларида тадқиқотчилик компетенцияларини шакллантириш масаласи қаралган. Олиб борилган тадқиқотнинг асосий ғояси фаолиятнинг долзарб илмий муаммоларни кўриш, шакллантириш ва ечиш, янги ижодий ечимларни топиш ва уларни амалий фаолиятга жорий этишга қобилиятли қуйи курс талабаларини илмий-тадқиқотчилик фаолиятга жалб этиш ва илмий-тадқиқотчилик фаолият доирасида уларнинг узлуксиз инновацион тайёргарлиги тизимини ишлаб чиқишдан иборат.

Таълим давлат таълим стандартига мувофиқ, 511100 - Касб таълими (5310600-Ер усти транспорт тизимлари ва уларнинг эксплуатацияси) йўналиши бўйича бўлажак касб

таълими ўқувчи-талабалари қуйидаги фаолият турларига тайёрланади: эксперимент - тадқиқотчилик фаолияти; лойиҳалаш фаолияти. Улар қуйидаги фаолият кўринишларини назарда тутаяди: технологик жараёнлар ва технологик қурилмалар бўйича ахборотларни излаш, тўплаш, сақлаш ва таҳлил қилиш; натижаларни статистик қайта ишлаш; лойиҳалаш хужжатларини тузишни билиш ва бошқалар.

Давлат таълим стандарти ва замон талабларидан келиб чиққан ҳолда, шуни таъкидлаш мумкинки, талабанинг илмий-тадқиқотчилик иши уларда тадқиқотчилик компетенциясини шакллантиришда энг асосий компонентлардан бири ҳисобланади.

Қуйи курс талабаларининг тадқиқотчилик фаолияти - деганда тадқиқотчилик ишининг метод ва усулларини ўзлаштиришга йўналтирилган тадбирлар мажмуаси тушунилади. Бизнинг фикримизча, тадқиқотчилик фаолияти талабаларда тадқиқотчилик компетентлигини шакллантириш воситаси ҳисобланади.

Тадқиқотчилик компетентлиги шаклланганлиги индикаторларига қуйидаги қобилиятларда ифодаланган етти асосий элементни киритиш мумкин:

- фаолият мақсадини ажратиш;
- предметни, фаолият воситаларини аниқлаш, белгиланган ҳаракатларни амалга ошириш;
- рефлексия, фаолият натижаларини таҳлил қилиш (эришилган натижаларни кўйилган мақсадлар билан таққослаш);
- янги билимларни мустақил ўзлаштириш кўникмаси;
- олинган билимларни янги шароитларга ўткази олиш кўникмаси;
- олинган билимларни қўллаб ўз ҳаракатларини режалаштириш, фан ёки фанлараро ўқув лойиҳасини ишлаб чиқиш, амалга ошириш кўникмаси;
- ахборот - коммуникация технологияларини эгаллаш, ахборотни излаш, ахборот – коммуникация технологиялар воситалари ва интернет тармоғидан хавфсиз фойдаланиш кўникмаси.

Бизнинг фикримизча, қуйи курс талабалари учун ташкил этиладиган тадқиқотчилик ишлари тадқиқотчилик компетентлигини ўзгартириш характерига эга ва тадқиқотчилик фаолиятининг муҳим натижаси, фан соҳаларидаги олинган билимларни бўлажак касб билан мослаштириш ҳамда тадқиқотчилик иши кўникмаларини эгаллаш ҳисобланади. Бундан келиб чиқиб, қуйи курс талабаларида тадқиқотчилик компетенцияларини шакллантириш бўйича ишлар тизими қурилади.

Қуйи курс талабаларини тадқиқотчилик фаолиятига жалб қилишни бир неча мисоллар орқали қараб чиқамиз.

Ишнинг биринчи босқичида (бу ўқув йилининг сентябр ойига тўғри келади) талабаларнинг лаёқатларини аниқланади, яъни улар олий ўқув юртига ўқишга киргунга қадар академик лицей ёки касб-ҳунар коллежларида қандай тадқиқотчилик иши билан шуғулланганлиги ва уларда ўқишга мотивация бор ёки йўқлиги аниқланади. Шундан сўнг уларга олий таълим муассасаси таълим жараёнида иштирок этиши мумкин бўлган қуйидаги тадқиқотчилик фаолияти турлари тўғрисида тушунтириш ишлари берилади:

- тадқиқотчилик лойиҳасини тайёрлаш;
- олий таълим муассасаси доирасида ўтказиладиган конференцияда иштирок этиш;
- республика миқёсида ўтказиладиган ва халқаро конференцияларда иштирок этиш;
- республика ва хорижий журналларга мақола тайёрлаш ва чоп этиш;
- турли хил танловларда иштирок этиш.

Талабаларни лойиҳалаш фаолиятига жалб этиш иши профессор-ўқитувчилар томонидан мумкин бўлган тадқиқотчилик ишлари мавзуларини таништиришдан бошланади. Бошланғич босқичда улар танланган мавзу бўйича тавсия этилган адабиётларни ўрганади ва таҳлил қилади. Мавзу танлаш ва ўқувчи-талаба билан индивидуал ишлашдан сўнг тадқиқот мавзуларининг омма олдида ҳимояси ўтказилади, бу ерда талабалар

ўзларининг бўлажак лойиҳа ишларининг мақсад ва вазифаларини тақдим этишади ва ўз ишлари режасини гапириб беришади. Лойиҳа ишлари мавзуларини биз уларнинг бўлажак касблари билан боғлашга ҳаракат қилади.

Танланган мавзулар натижаларига кўра ҳар бир талаба учун индивидуал режа тузилади. Иш режада талабага адабиёт танлаш, таҳлилни тузиш, асосий фикрларни ажратиш маҳоратига эришишда ёрдам кўрсатиш кўзда тутилади. Шунингдек, кейинчалик мақола ёзишга, тадқиқотчилик ишига ўргатиш бўйича иш олиб борилади. Ҳар бир талаба билан уларнинг индивидуал режалари асосида ҳар ҳафталик учрашувлар ўтади. Тадқиқотчилик ишини ташкил этиш ўқув режасида кўзда тутилган талабанинг мустақил иш учун ажратилган ўқув соатлари ҳисобига амалга оширилади. Талабалар билан турли хил танловлар географиясини кўриб чиқилади ва уларда иштирок этиш имкониятлари аниқланади.

Хулоса. Тажрибамиздан шундай хулоса қилиш мумкинки, турли танловларда иштирок этиш, таълим фаолиятида мотивацияга имкон беради, ахборотни мустақил излаш, тўплаш, қайта ишлаш ва ундан фойдаланишнинг методини ўзлаштириш, ўз фикрини ҳимоя қилишда етакчи омил ҳисобланади. Фикримизча, асосида ахборотни мустақил излаш, уни таҳлил қилиш, янги билимларни олиш мақсадида интерпретация қилиш бўлган янги шакл – бу маълум компетенцияларни яратадиган тадқиқотчилик фаолиятининг бошланишидир.

Талабаларга ўз ишларини тақдимот қилиш кўникмаси, саволлар бериш, берилган саволларга жавоб қайтариш кўникмаси махсус ташкил этилган машғулотларда ўргатилади. Тажриба кўрсатишича, талабаларга профессор-ўқитувчилар билан ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш учун мулоқотга киришиш мураккаб, шунинг учун бу муҳим кўникмага етарлича кўп машғулотлар бағишланади:

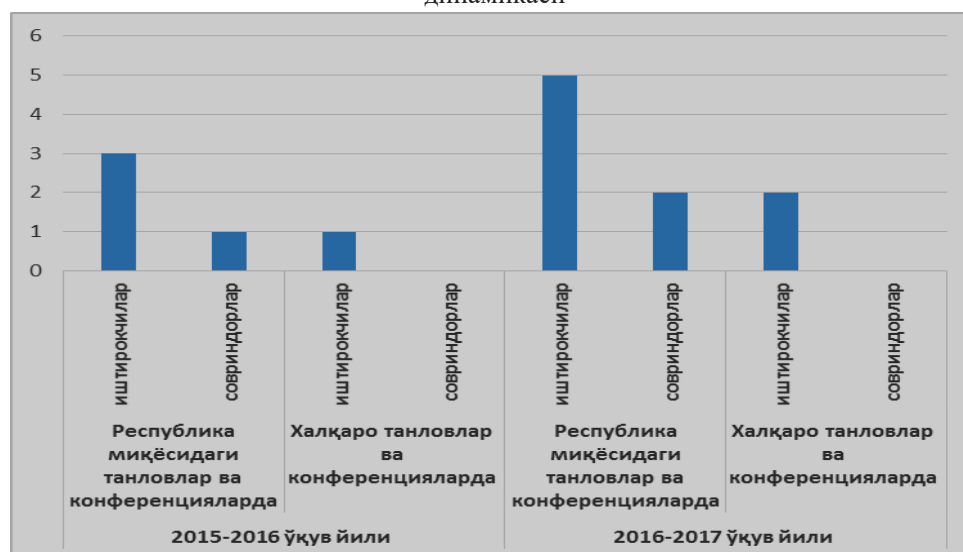
- биринчи босқичда талаба етакчи профессор-ўқитувчи билан биргаликда ўз ишини таҳлил қилиш керак;
- кейинги босқич – ўз ишининг дастлабки ҳимояси кўринишида ўтадиган талаба-курсношлар билан мулоқот;
- сўнгра юқори курс талабалари олдида ўз чиқишларини тақдим этишади.

Ишнинг алоҳида босқичи – бу талабани академик ёзишга ўргатиш, биринчи навбатда – ўз илмий иши натижаси бўйича илмий мақола ёзиш санъатидир. Қуйи курс талабаларини тадқиқотчилик фаолиятга жалб этишнинг бундай методикаси, тадқиқотчилик иши кўникмаларини эгаллаш, ўз ишини тақдим этиш кўникмасига ўргатиш ва юқори курсларда тадқиқотчилик ишларига жиддий тайёргарлик кўришга имкон беради.

Тадқиқот натижалари, илмий-тадқиқотчилик ишини амалга ошириш доирасида талабаларни тайёрлаш тизимини яратиш ва амалга ошириш асосида, олий таълим муассасалари таълим йўналиши талабаларида тадқиқотчилик компетенцияларини шакллантириш асоси бўлиш мумкин. Қуйи курс талабаларининг илмий-тадқиқотчилик ишлари уларни илмий тадқиқот ишларига жалб этиш билан давом эттирилади, шунингдек тадқиқот натижалари, турли хил танловларга тайёрланадиган ишланмаларнинг, курс лойиҳалари ва битирув малакавий ишларининг қисмига айланади.

Талабаларни илмий-тадқиқотчилик фаолиятига жалб, этиш, уларни ижодий потенциалини оширишга олиб келади. Жиззах политехника институти таълим йўналишларида 2020-2021 ўқув йиллари мобайнида талабаларни илмий-тадқиқотчилик фаолиятига жалб этиш динамикаси 1-расмда келтирилган.

1-расм. Талабаларни конференцияларда, танловларда иштирок этиш натижалари динамикаси

Шундай қилиб, ўқув жараёнида таълим методларидан кенг қўллаш, шунингдек талабаларни илмий-тадқиқотчилик фаолиятига жалб қилиш, уларни юқори курсларда тадқиқотчилик ишларига тайёрлаш ва ўқувчи-талабада тадқиқотчилик компетенциясини шакллантиришнинг педагогик воситаси бўлиб ҳисобланар экан.

АДАБИЁТЛАР

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя. – Красноярск: КГУ, 1998. –С. 118.
2. Зеер Э.Ф. Обновление базового профессионального образования на основе компетентностного подхода // Профессиональное образование. – 2007. - №4. – С. 9-10.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. - №5. – С. 34-42.
4. Комарова Ю.А. Научно-исследовательская компетентность специалистов: функционально-содержательное описание // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Выпуск 11 (68). – СПб, 2008, сентябрь. – С. 69-77.
5. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Инновацион таълим технологиялари. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. –Б.81.
6. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. – Тошкент, 2015. –Б.120.
7. Хуторской А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423/htm>